JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 4, May 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

«INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “AKA-UKA” KONSEPTINI VOQEALANTIRUVCHI TIL VOSITALARINING QIYOSIY TADQIQI».

Qambarova Dinoza Olimjon qizi
Turon universiteti Ingliz tili lingvistikasi fakulteti 102-guruh magistri

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:
Received:19.05.2026
Revised: 20.05.2026
Accepted:21.05.2026

KALIT SO’ZLAR:
konsept, aka-uka, qarindoshlik terminlari, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, metafora, iyerarxiya, o‘zbek tili, ingliz tili.

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillari misolida “aka-uka” konseptining lisoniy voqealanishi va milliy-madaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda qarindoshlik terminlarining semantik tuzilishi, ularning frazeologik birliklardagi ko‘chma ma’nolari va kognitiv metafora sifatida namoyon bo‘lishi o‘rganilgan. Ikki xalqning oilaviy munosabatlar iyerarxiyasidagi farqlari til vositalari orqali ochib berilgan.

Antropotsentrik tilshunoslikning shakllanishi tilni inson omili, uning madaniyati va ijtimoiy muhiti bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganishga keng yo‘l ochdi. Dunyo lisoniy manzarasini tashkil etuvchi fundamental tushunchalar orasida qarindoshlik aloqalari, xususan, "aka-uka" konsepti alohida o‘rin tutadi. Ushbu konsept nafaqat qon-qardoshlikni, balki jamiyatdagi ijtimoiy tartib, o‘zaro yordam, sadoqat va iyerarxik munosabatlarni ham o‘zida mujassam etadi.

Ingliz va o‘zbek tillari turlicha madaniy tiplarga (G‘arb va Sharq) mansubligi bois, oila a’zolarining nutqdagi ifodalanishi turlicha kognitiv asoslarga ega. O‘zbek madaniyatida oila strukturasi qat’iy iyerarxiya va yoshga asoslangan hurmat tizimi ustiga qurilgan bo‘lsa, ingliz madaniyatida ko‘proq individuallik va munosabatlardagi tenglik (horizontal aloqa) ustuvor hisoblanadi. Tadqiqotning dolzarbligi — "aka-uka" konseptini ifodalovchi til vositalarini

qiyoslash orqali har ikki xalqning qarindoshlik aloqalariga bo‘lgan munosabatini lisoniy dalillar asosida ochib berishdan iborat.

Leksik-semantik voqealanish

O‘zbek tilida qarindoshlik tizimi juda differensiallashgan (bo‘lingan). Bizda "brother" tushunchasi uchun yagona so‘z yo‘q, u doimo yoshiga ko‘ra **"aka"** (older brother) va **"uka"** (younger brother)ga ajratiladi. Bu — o‘zbek xalqining yoshga bo‘lgan ijtimoiy ehtiromidan darak beradi. Ingliz tilida esa **"brother"** tushunchasi umumlashtiruvchi xarakterga ega. Agar yoshiga aniqlik kiritish kerak bo‘lsa, "elder" yoki "younger" sifatlaridan foydalaniladi, biroq kundalik nutqda bu shart emas.

Frazeologik va metaforik tahlil

Frazeologizmlarda "aka-uka" konsepti turli metaforik obrazlarni hosil qiladi:

- **O‘zbek tilida:** Aka — madadkor, tayanuvchi tog‘ sifatida ko‘riladi. *"Aka-uka — belning quvvati"*, *"Akasi borning — bekasi bor"*. Bu yerda "aka" — ota o‘rnini bosuvchi vasiy obrazidadir. "Uka" esa ko‘pincha xizmatkor yoki izdosh ma’nosida keladi.
- **Ingliz tilida:** "Brother" ko‘proq hamfikrlik, diniy yoki ijtimoiy birdamlikni anglatadi. *"Brother-in-arms"* (quroldosh do‘st), *"Brother in spirit"* (ruhiy yaqinlik). Ingliz madaniyatida "Brother" ko‘proq do‘stlik darajasiga yaqinlashadi.

1-jadval. Qiyosiy tahlil natijalari

Tahlil obyekti	O‘zbek tili	Ingliz tili
Leksik birlik	Aka, Uka, Og‘a, Inilar	Brother
Metaforik rol	Himoyachi, tayanch (Protector)	Tengdosh, hamroh (Peer/Partner)
Ijtimoiy ma’nosi	Yosh iyerarxiyasi ustuvor	Individual tenglik ustuvor
Murojaat shakli	Begonalarga ham (hurmat yuzasidan)	Faqat yaqinlar yoki guruh a’zolariga

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi "aka-uka" konsepti qat’iy vertikal tizimga ega. Masalan, o‘zbeklarda begona kishiga "aka" deb murojaat qilish — bu uning yoshini va ijtimoiy mavqeini tan olishdir. Ingliz tilida begonalarga "brother" deb murojaat qilish (asosan afro-amerikaliklar yoki diniy jamoalar nutqida) ko‘proq "biz birimiz" degan birdamlikni ifodalaydi. Shuningdek, ingliz tilidagi *"Big Brother"* (Katta aka) iborasi oruelliistik ma’noda

— nazorat qiluvchi davlat apparatini anglatishi, o‘zbek tilidagi ijobiy ma’nodan keskin farq qiladi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Lisoniy tafovut:** O‘zbek tilida "aka-uka" konsepti differensial leksik birliklar orqali voqelanadi, bu esa o‘zbek madaniyatida yosh faktorining hal qiluvchi rolini isbotlaydi. Ingliz tilida esa konseptual birlik unifikatsiyalashgan (umumlashtirilgan).
2. **Kognitiv model:** O‘zbeklarda "aka-uka" — bu **oila ustuni** metaforasi bo‘lsa, inglizlarda — bu **ijtimoiy birdamlik** metaforasidir.
3. **Sotsiomadaniy jihat:** Til vositalari o‘zbek jamiyatida oilaviy jamoaviylikni, ingliz jamiyatida esa shaxsiy erkinlikni saqlagan holda o‘zaro hamkorlikni ifodalashga xizmat qiladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida “aka-uka” konseptini voqealantiruvchi til vositalarini qiyosiy tadqiq etish natijasida ma’lum bo‘ldiki, har ikki tilda ham qarindoshlik terminlari shunchaki biologik bog‘liqlikni emas, balki chuqur ijtimoiy-madaniy kodlarni ifodalaydi. O‘zbek tilida ushbu konsept differensial xarakterga ega bo‘lib, “aka” va “uka” leksimalari orqali ijtimoiy iyerarxiyani qat’iy belgilab bersa, ingliz tilida unifikatsiyalashgan “brother” birligi orqali ko‘proq gorizontal munosabatlar va tenglik tamoyili aks etadi. Lisoniy voqealanish jarayonida o‘zbek madaniyatiga xos “Tayanch va Himoya” metaforasi aka obrazini ota o‘rnini bosuvchi mas’uliyatli shaxs, ukani esa unga ergashuvchi madadkor sifatida gavdalantiradi. Bu holat o‘zbek oila institutining jamoaviylik va yoshga asoslangan hurmat tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ingliz madaniyatida ushbu konsept ko‘proq “Birdamlik va Hamkorlik” metaforasi orqali namoyon bo‘ladi va qon-qardoshlik chegarasidan chiqib, g‘oyaviy yaqinlikni ifodalashga moyillik ko‘rsatadi. Frazeologik tahlillar o‘zbek tilida ushbu munosabatlarning didaktik va axloqiy xususiyatlarini, ingliz tilida esa pragmatik va situativ xarakterini ochib berdi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, aniqlangan lisoniy tafovutlar madaniyatlararo muloqot va tarjimashunoslikda muhim o‘rin tutadi, chunki o‘zbekcha “aka” va “uka” tushunchalarining emotsional hamda iyerarxik yukini ingliz tilida saqlab qolish o‘ziga xos tarjima strategiyalarini talab etadi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, “aka-uka” konsepti har ikki tilning lisoniy manzarasida xalqning oilaviy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilishini aks ettiruvchi asosiy indikatorlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashurova, D. U., & Galieva, M. R. (2016). *Cognitive Linguistics*. Tashkent.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago.
3. Mamatov, A. E. (1991). *O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi*. Toshkent.
4. Rahmatullayev, Sh. (1992). *O‘zbek tilining frazeologik izohli lug‘ati*. Toshkent.
5. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford.
6. Yusupov, U. K. (2007). *Teoreticheskie osnovy sopostavitel'noj lingvistiki*. Toshkent.
7. Kunin, A. V. (1996). *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazika*. Moskva.
8. Seidl, J., & McMordie, W. (1988). *English Idioms*. Oxford.